

Львівський державний університет ім. І. Франка

На правах рукопису

УДК 300.36:323.1:100.71/75

ФЕШОВЕЦЬ
Олег Васильович

СОЦІАЛЬНА ДІЯ У КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРИ

Спеціальність 09.00.03 — соціальна філософія та філософія історії

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Львів — 1996

1(091)
Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі філософії філософського факультету Львівського державного університету ім. І. Франка.

Науковий керівник: кандидат філософських наук, доцент
КАРАСЬ Анатолій Феодосійович

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
ЛОЙ Анатолій Миколайович
кандидат філософських наук, доцент
ФАРТУШНИЙ Анатолій Андрійович

Провідна організація: Центр гуманітарної освіти
НАН України, м. Київ

Захист відбудеться 27 грудня 1996 року о 15 год. 30 хв. на засіданні спеціалізованої Вченої ради К.04.04.13 Львівського державного університету ім. І. Франка (м. Львів, вул. Університетська, 1)

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Львівського державного університету ім. І. Франка. (м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розіслано 26 листопада 1996 року

Вчений секретар
спеціалізованої Вченої ради,
кандидат філософських наук

А. Т. Нечипорук

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження визначається соціокультурною динамікою сучасного світу. Історичний момент, який ми переживаємо, виносить дане дослідження за межі виключно теоретичної проблематики. Ще недавно здійснювані масові переселення та нищення цілих етносів, терор супроти певних соціальних верств, компрометація, зрезервовування, маргіналізація та поступове зживання окремих культур під гаслами цивілізаційного месіанізму, і водночас — поширення націоналізму, посилення тенденцій до закритості, зростання популярності романтичної зосередженості на народній культурі та антицивілізаційні настрої, на другому боці. Все це вимагає свого осмислення.

Особливо актуальною зазначена в назві дослідження проблематика стає з огляду на факт формування власнопідметності вітчизняного етнокультурного середовища, переходу його на рівень державно-політичної самореалізації. Постає проблема вибору способу облаштування соціального життя, яка ускладнюється могутністю та престижністю існуючих пропозицій. Розв'язання проблеми укоріненості соціальної дії у контексті культури (чи навпаки — її емансипованості) дає нам відповідь на питання про виправданість інтерпретації тих чи інших існуючих моделей соціуму як універсальних та загальнообов'язкових. Визнання такої інтегрованості означає й визнання права тієї чи іншої соціальної верстви або нації на самостійну соціальну творчість.

Доленосність даного моменту зумовлює зростання відповідальності перед ним і не дозволяє ухилитись, полишаючи про-

ЛНБ ім. В. Стефанива
АН України

блеми на саморозв'язання в плині часу. Більше того, така відповідальність є реальною і в особистому плані: соціокультурна дійсність, актуалізуючи проблему екзистенційного вибору, перетворює загалом теоретичні пошуки в індивідуально-значущі. Постає настійна вимога визначення ставлення особи до самої себе, своєї культури, до інших соціальних верств, етносів, їхніх культур, способу життя та цілей. А це, в свою чергу, пов'язує дану тему з відвічною філософською проблемою сенсу людського існування і фокусує в ній дискусії довкола таких загальних питань, як виправданість універсалізму, сила та безсилля розуму, реальність свободи людини та міра її відповідальності перед собою та світом.

Об'єктом дослідження виступає соціальна дія як прояв смислового відношення.

Предмет дослідження визначається специфічним інтересом даної дисертації: ним є обумовленість внутрішньо-смислового аспекту соціальної дії її культурним контекстом.

Ступінь розробки проблеми. Зазначена у назві дисертації проблема є присутньою ще у досократиків (Анаксимен, Анаксагор, піфагорійці, Геракліт, елеати), де вона опрацьовується у формі співвідношення одиничного і загального. Виразно вона ставиться софістами: звичаї та норми виступають у них за основу соціальної узгодженості чи конфліктності соціальної поведінки. Ця ж тема є присутньою у Сократа, Платона, Арістотеля.

Однак найгрунтовніша розробка проблеми стала надбанням лише культури Нового часу. Це стосується інтересу до народної культури у романтиків, концепції "звичаєвості" Гегеля, ідеї "соціальної природи людини" К. Маркса, ряду соціологічних теорій (Г. Тард, М. Лацарус, Ф. Г. Гіддінгс, У. Беджот, У. Г. Сем-

нер, Е. Дюркгейм, М. Вебер, Т. Парсонс). Проте слід відзначити, що для більшості з вищезгаданих авторів була характерною виразно раціоналістична орієнтація з імпліцитно присутнім переконанням у принциповій можливості вільної від соціально-регіональної культурної специфічності соціальної поведінки людини. Остання хоча й визнається, все ж інтерпретується як феномен історично здоланий.

Цілі та завдання даної дисертації зумовили звернення до ідей тих авторів, у працях яких є присутньою тема людської активності. Серед них Арістотель, Г. В. Ф. Гегель, Й. Г. Фіхте, М. Вебер, а також — Л. І. Анциферова, Г. С. Батіщев, В. В. Давидов, В. П. Зінченко, В. П. Іванов, М. С. Каган, М. С. Кветной, В. Ж. Келле, В. А. Лекторский, А. Н. Леонтьев, А. М. Лой, Е. С. Маркарян, А. П. Огурцов, С. Л. Рубінштейн, В. Н. Сагатовский, В. С. Швицьков, Е. Г. Юдін та ін.

Необхідним стало критичне опрацювання підходів до вивчення таких феноменів, як культура, цінність, традиція, афект. Це стосується праць Дж. Бруно, М. Вебера, В. Віндельбанда, Л. Вітгенштайна, Г.-Г. Гадамера, Й. Гойзінги, Е. Кассіра, Ф. Ніцше, Х. Ортеги-і-Гассета, Платона, Г. Ріккерта, Ж.-П. Сартра, З. Фрейда, М. Шелера, К. Г. Юнга, а також — М. М. Бахтіна, О. Г. Дробницького, О. Забужко, Н. С. Злобіна, О. Кульчицького, А. Ф. Лосєва, Е. С. Маркаряна, В. М. Межуєва, К. А. Свасьяна, В. П. Тугарінова, Н. З. Чавчавадзе, Є. Шацького. Слід також згадати дослідження А. Кребера та К. Клакхона, вартісне доволі ґрунтовним розглядом існуючих в інтелектуальній традиції концепцій культури.

Щодо проблеми раціональності та цивілізації, то корисними виявились роботи Ф. Бекона, М. Гайдеггера, Р. Декарта, І. Канта, Плотіна, Ж.-Ж. Руссо, Б. Спінози, А. Н. Уайтхеда,

Ціцерона, О. Шпенглера, К. Ясперса, а також ідеї Дж.Агассі, Б. Барнса, Г. Башляра, Д. Блура, Д. Бона, Ф. Броделя, М. Гессе, Е. Захара, Р. Дж.Коллінгвуда, Т. Куна, І. Лакатоса, Л. Лаудана, М. Малкея, М. Окешотта, М. Полані, К. Поппера, С. Туліміна, П. Фейєрабенда, П. Формана, А. Р. Холла, Е. Шілза. Сюди ж можна віднести дослідження С. С. Аверінцева, Н. С. Автономової, П. Ф. Йолона, А. Ф. Карася, З. М. Кахабадзе, С. Б. Кримського, А. М. Лоя, М. К. Мамардашвілі, Е. А. Мамчура, Л. І. Новикової, Б. О. Парахонського, К. В. Рутманіса, В. П. Тугарінова, Н. Г. Ярликової та ін.

В цілому аналіз стану наукової та філософської розробленості поставленої проблеми дозволяє зробити висновок про те, що явище інтегрованості соціальної дії у контексті культури ще не стало предметом всестороннього вивчення. Одночасно доволі ґрунтовна дослідженість її різноманітних аспектів (дієвого, культурологічного-аксіологічного, епістемологічного) робить можливою постановку та виправдану спробу її теоретичного розв'язання.

Головною метою дослідження є виявлення принципової здоланності чи, навпаки, — нездоланності укоріненості соціальної дії у контексті культури, а звідти — виправданості універсалізації тих чи інших інституційних форм. Названа мета визначила необхідність постановки і вирішення наступних завдань:

— означити поняття “соціальна дія”, дослідити співвідношення таких понять, як “соціальна діяльність”, “соціальна поведінка” та “соціальна дія” й на цій основі осмислити методологію розв'язання центральної проблеми даної роботи;

— окреслити зміст понять культури та цивілізації, а також з'ясувати особливості їхнього співвідношення;

— показати зв'язок культури із вартостями і дослідити традиційну та афективну соціальні дії в аспекті їхньої ціннісної обумовленості;

— пояснити існуючу в культурі тенденцію до самоуніверсалізації та з'ясувати можливі шляхи подолання небезпек, що привносяться такою самоуніверсалізацією;

— виявити обгрунтованість намагань емансипації раціонально зорієнтованої соціальної дії від контексту культури.

Теоретико-методологічна основа дослідження проблеми укоріненості соціальної дії у контексті культури була сформована з врахуванням досягнень світової та вітчизняної філософської традиції.

Втім, теоретичні засади стали не стільки вихідними положеннями, скільки результатом іманентного розвитку самого дослідження. Зверненість пошуку на вивчення суб'єктивно даного смислу соціальної дії та особливостей його переживання зумовила наближення теоретичних основ дисертації до споріднених між собою ідей "філософії життя" (концепція життя як культурно-історично зумовленого потоку внутрішніх суб'єктивних переживань — Ф. Ніцше, Г. Зіммель та розуміння як власне гуманітарного пізнання — В. Дільтей; остання концепція спрацьовує у дослідженні більше у варіанті М. Вебера, врівноваженому впливами неокантіанства), феноменології (інтерес до смислового поля свідомості при винесенні предметного світу "за дужки" — Ф. Brentano, Е. Гуссерль, Р. Інгарден), герменевтики (завдяки її підходові до проблем розуміння як пов'язаних із певною ситуацією чи традицією інтерпретацій — М. Гайдеггер, Г.-Г. Гадамер), персоналізму (через цілісну модель особи як єдності індивідуального, колективного, та трансцендентного при збереженні суб'єктивності).

Наукова новизна роботи полягає, насамперед, у новизні самого підходу до розв'язання поставленої проблеми, в основу якого було покладено поняття смислу і вироблено через переосмислення змісту понять соціальної дії, культури, цінності, традиції та цивілізації. Структурою даного підходу є структура самого дослідження.

У результаті теоретичних пошуків було отримано висновки та положення, що мають наукову новизну та виносяться на захист:

— соціальна дія — це актуально-для-нас-проявлене соціальне смислове відношення, єдність емпіричної даності (що проблематизується як елемент соціальної поведінки) та смислу (що пізнається як елемент соціальної діяльності);

— культура є процесом смислотворчості, результатом якого є певним чином впорядковане та зієрархізоване суб'єктивне смислове середовище — контекст життєдіяльності особи;

— принуджуюча сила культури криється в онтології її буття як суб'єктивної оцінки довкілля, що складає змістовий аспект вартості і об'єктивується завдяки визнанню у певній соціальній групі, яка ідентифікує її як "свою";

— суперечність між культурою і цивілізацією пояснюється як розірваність самої культури, спричинена відмінними за типом переживання культурсмислами — безумовними та умовними вартостями, між нераціональними та раціональними соціальними діями;

— атрибутивними ознаками безумовного переживання вартостей є аксіоматичність, тяжіння до усталення та універсальності, а це є підставою як узгодженості, так і конфліктності соціальної взаємодії, поділу індивідів на "своїх" та "чужих",

несприйняття раціоналізації та ставлення до її суб'єкта як до "чужинця";

— змінність, компроміс та раціоналізація у сфері безумовних культурсмишлів стає можливою лише за умови зниження інтенсивності їхнього переживання — переведення їх із стану безумовних у стан умовних цінностей, що описується з допомогою запропонованого поняття "зживання";

— здійснення раціональності та раціональної соціальної дії є можливим лише у смисловому полі безумовностей, тобто — в межах контексту культури, що сприймається суб'єктом раціоналізації за "свою";

— укоріненість усіх типів соціальної дії у контексті культури є нездоланною, а отже - є невинправданою штучна універсализація єдиної раціоналізованої моделі облаштування соціального життя.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає, насамперед, у виявленні факту нездоланності укоріненості соціальної активності особи у контексті культури, а також — неправомірності інтерпретації певних інституційних форм соціальності як загальнопридатних. А це, в свою чергу, має допомогти у дослідженні таких явищ, як націоналізм, ксенофобія, колективізм та індивідуалізм у соціальній взаємодії, а також сприятиме новому осмисленню таких загальнофілософських проблем, як сенс людського існування, свобода та обов'язок.

Результати дослідження можуть бути використані: при розробці теоретичних засад внутрішньої та зовнішньої політики на сучасному етапі; для осмислення і практичної реалізації концепції міжетнічного та міжгрупового спілкування; при виборі культуротворчих орієнтирів у процесі державотво-

рення; при читанні нормативних курсів і проведенні семінарських занять з філософії.

Ряд теоретичних положень вимагають свого подальшого дослідження. Особливо це стосується впливу культури на когнітивні процеси.

Апробація роботи. Основні положення та висновки даного дослідження є відображеними в чотирьох наукових розвідках, загальним обсягом 1, 5 друківаних аркушів, виголошувались на наукових конференціях (Львів 1992, Львів 1993, Львів 1994, Утрехт 1994), використовувалися при веденні семінарських занять та при читанні лекцій з нормативного курсу "Філософія" на історичному факультеті, та — курсу "Історія сучасної філософії" на філософському факультеті Львівського держуніверситету ім. І. Франка, виголошувались на Звітних Наукових Конференціях названого університету за 1994 та 1995 роки, використані в роботі над бюджетною темою "Філософія державотворення".

Особиста участь автора в отриманні наукових і практичних результатів. Дослідження виконане самостійно. Автором розроблено програму пошуків, проаналізовано стан розробки проблеми зв'язку соціальної дії з контекстом культури. Дисертант творчо узагальнив отримані результати та сформулював висновки.

Ступінь обґрунтованості та достовірності результатів дослідження. Наукові положення і висновки ґрунтуються на загальній теорії соціальної філософії, історико-філософському матеріалі та характеризуються необхідною повнотою аналізу спеціальної літератури з проблем соціальної поведінки людини, культури, цивілізації та раціональності.

Обсяг і структура роботи. Структура роботи є зумовленою поставленими перед дослідженням завданнями і складається із Вступу, трьох розділів, що в цілому містять сім параграфів, Заключення та Списку використаної літератури. Робота надрукована на 186 сторінках. Список літератури містить 262 найменування.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У Вступі обґрунтовується актуальність обраної теми, аналізується стан та рівень наукової розробки проблеми, визначено об'єкт та предмет дослідження, мету, завдання, наукову новизну роботи та основні положення, що виносяться на захист; подано дані про апробацію, структуру та обсяг дослідження.

Перший розділ дисертаційної праці "Соціальна дія як категорія соціальної філософії" присвячено аналізу поняття соціальної дії та виробленню підходу до розв'язання центральної проблеми даного дослідження — виявлення укоріненості соціальної дії у контексті культури.

Вперше поняття соціальної дії вжив М. Вебер, перетворивши його в одну з фундаментальних категорій його соціологічної концепції. Втім, історико-філософський аналіз інтелектуального спадку виявив значну зацікавленість у темі людської активності в європейській культурі. Феномен соціальної поведінки є опрацьованим у фізіологічному, психологічному, соціологічному, культурологічному, логічному та філософському аспектах. Весь спектр історично запропонованих інтерпретацій можна розмістити між такими підставовими вартостями, як Бог-Особа, Індивід-Суспільство. Якщо в перспективі першої діади

вирішувалася проблема значення культури та людської активності взагалі, то наступна антитетика виявилась плідною щодо проблеми соціальної співвіднесеності вчинків людини та їхньої укоріненості в культурі. Втім, остання проблема залишилась доволі далекою від свого принципового вирішення: значною мірою через домінування раціоналістичної зорієнтованості новочасної інтелектуальної традиції.

Вирішенню поставленої проблеми значно заваждає неузгодженість застосування понять “соціальна поведінка”, “соціальна діяльність” та “соціальна дія”, які в різних філософських концепціях то набували, то втрачали свій категоріальний статус, значно змінюючи зміст. Автором застосовано інтерпретацію дії як відношення (Арістотель, І, Кант) та соціального відношення — як існуючої можливості співвіднесених за своїм суб’єктивно-передбачуваним смислом дій двох або більше осіб, які орієнтуються на таку співвіднесеність (М. Вебер). Звідси — означено соціальну дію як актуально-для-нас-проявлене соціальне смислове відношення, оскільки саме через акцію ми визнаємо про існування такої співвіднесеності.

Соціальна діяльність як реалізація широкого смислового відношення та основа спрямованості дій існує через останніх. Завдяки смисловій субординації хаотично нам дані у відчуттях окремі операції складаються в ланцюг дій, взаємно пов’язаних завдяки внутрішньому співвідношенню, яке, як вважає пізнаючий суб’єкт, існує. У випадку людської діяльності смислове відношення розкривається частково для суб’єкта дій через співвіднесеність первинних мотивів і кінцевих цілей (або — первинних причин і кінцевих наслідків для суб’єкта спостереження), простір між якими заповнюється частковими мотивами і цілями окремих дій.

Будь-яка соціальна діяльність дається нам емпірично як соціальна поведінка. Вибір того чи іншого поняття залежить не від усвідомленості, а від вибраної перспективи спостереження. Для відстороненого суб'єкта (при застосуванні поняття поведінки відстороненість відчувається доволі виразно) процес дається нам своєю зовнішньою стороною — сукупністю операцій, можливо-в-собі й субординованих, але не даних як такі для спостерігаючого. Це можливо-в-собі-існуюче відношення — можливість діяльності, що перетворюється у дійсність через зміну перспективи спостереження. Якщо поведінка є постійно проблематизованою даністю, а діяльність — спробою її гіпотетичного вирішення (чистим смислом), то дія виявляється єдністю емпіричної даності та смислу. Таким чином, остання є реальним об'єктом дослідження, що проблематизується як елемент поведінки, а пізнається як елемент діяльності (у широкому контексті смислової впорядкованості та телеологічності).

Характерним для людини є те, що смисл її дій носить суб'єктивний характер, існуючи як спонука до дій, співвіднесених із мотивами особи, на яку ці дії є спрямованими. І хоча повністю усвідомлена дія є лише ідеалізацією, в плані дослідження проблеми укоріненості соціальної дії у контексті культури, важливим є власне цей індивідуалізований суб'єктивний смисл, оскільки при його знедіянні людина перестає бути суб'єктом власних вчинків. Таке розуміння соціальної дії визначає хід подальшого дослідження: об'єктом вивчення на предмет укоріненості в культурі стає цей суб'єктивний смисл, проявом якого є соціальна дія.

Другий розділ дисертаційної праці "Культура: ірраціональна соціальна дія" присвячено з'ясуванню змісту поняття культури та дослідженню на предмет укорі-

неності у контексті культури ціннісно-раціональної, традиційної та афективної соціальних дій, які сторонньому спостерігачеві даються як ірраціональні (за М. Вебером).

Визнаючи в якості атрибутивної ознаки культури її людинопривнесеність — неприродність походження, можна інтерпретувати феномен культури як процес смислотворчості. Власне культурного, тобто неприродного походження є смисл як суб'єктивно-для-мене-даний, або мною-та-іншими-привнесений зміст існуючої даності. Все, до чого людина має певне відношення (міфологічно-релігійне, пізнавально-наукове, практично- чи естетично-творче) втрачає свою доісторичну невинність, переобтяжуючись смислом. В передпочатковому безмежному та невизначеному хаосі матеріального поля формується космос як устрій, порядок — ілюзорна сфера людського духу, сфера смислу, тобто — сфера культури. А зміненість матеріального видається несуттєвою і через те не може бути включеною в зміст поняття культури.

Колись почавшись, процес смислотворчості вже не припиняється, стає перманентним. Світ культури не лише розширюється, але й переосмислюється. Так — від людини до людини, від покоління до покоління проходить процес трансляції культуротворчого смислу при його постійному трансформуванні-інтерпретації. Втім, культурфакт може і втратити свою приналежність до культури — позбуватись свого смислу, випадаючи із цього трансляційного континууму.

Очевидною виглядає соціально-інтегративна функція культури. Результатом смислотворчої активності людини є культурне середовище, що в свою чергу, складає контекст, в якому реалізується життєдіяльність особи. Це пронизуюча простір та історичний час динамічна смислова єдність, трансперсо-

нальність якої визначається процесами соціалізації. Змістом цих процесів є засвоєвання — нанововідкриття особою смислу, втіленого в фактах культури. Переносяться у внутрішній план, смисли певної культури надають зміст мотивам і складають причину реальної співвіднесеності соціальних дій.

Чинником, що зберігає в часі привнесене людиною смислове середовище і є основою його спонукуючої сили є цінності, через які й існує культура. Їх можна інтерпретувати як вироблені чи асимільовані особою смислові утворення, змістом яких є суб'єктивна важливість — значущість довкілля, яка визначає відношення до останнього і надає смисл існуванню суб'єкта цінності. Матеріальність речі, поза свою безумовну утвердженість у світі, не може бути наділеною субстанційним статусом щодо світу цінностей, що представляє собою смислову єдність, хіба що у випадку, коли сама матеріальність є наділеною певною значущістю. Але й тоді матеріальність виступає у вигляді певного смислу і не дана як така безпосередньо, а отже й сама по собі не може бути чинником, що обумовлює поведінку людини. Ця матеріальність у такому разі виконує лише символічну функцію, через яку розкривається смислова наповненість об'єкту. Кожен факт, незалежно від свого походження, стає для-нас-існуючим і є до-того-часу-існуючим, коли віднаходиться його певна значущість, його важливість-для-нас стає явною. Позбавлений інтересу до себе культурфакт є приречений на поступове згасання, аж до повного його зникнення з видноколу культури і занурення в мороці "світу тіней". Через певний час цей факт знову може з'явитись на горизонті культури, будучи вихопленим із при-смерку небуття променем уваги, певним чином сконцептуалізованим — наділеним значущістю, знову ставши вартістю.

Цінність переживається своїм суб'єктом по-різному. У своєму абсолютному вияві — як очевидна, безумовна значущість того чи іншого факту, що не потребує свого обґрунтування. Для свого носія вона є “Альфой і Омегою” його існування, кінцевою, не підлягаючою осудові, критиці чи рефлексії ціллю цілей. Субординуючи собою всі устремління та бажання особи, така цінність стає основою її цілісності і рівноваги. Будучи за своєю, вона визначає інтенціональність та спонтанність дій особи. Для спонукуваної абсолютними цінностями особи, їхні заповіді та вимоги є законом без права на оскарження та ухиляння від їх виконання. Власні інтереси, власне життя, благополуччя тут не приймаються до рахунку. Саме через те для відстороненого спостерігача така зумовлена цінностями поведінка виглядає незрозумілою та ірраціональною, хоча субстанційно може і не бути такою.

Руйнування значущості переживається апокаліптично. Це провокує пронизуючий страх і намагання табувати вартості: тенденція до усталення виявляється однією з конститuant самої цінності. Це консервативний елемент культури, що “прагне” утвердити себе в часі та просторі. Це складає змістовий бік прагнення вічності та боговибраності, що пронизує всі культури. Така тенденція до стабілізації цінностей (які індивідуально чи колективно переживаються як “свої”) є причиною обережного, негативного, а часто і ворожого відношення до вартостей іншого культурного середовища, що переживаються як “чужі”.

Виходячи з визначення цінність не містить у собі можливості метаморфози. Зміна однієї вартості на іншу не може проходити інакше, як через заперечення, аж до винищення її носіїв. Завдяки двоїстій природі вартості (персонально-трансперсональний характер) будь-який відступ від неї та невиконання її

імперативів виступає в етичній іпостасі і таврується як моральний злочин — зрада та індивідуально-психологічно переживається як гріх.

Перетворення стає можливим лише за умови втрати цінністю свого безумовного статусу, зниження рівня інтенсивності її переживання, редукції нерелектованого, абсолютного, універсального та вічного у відносне, партикулярне та часове, існування якого відтепер визначається його доцільністю та ужитковістю. Це є тривалий процес суспільного та індивідуального зживання цінності. Таким чином знімається моральне табу на перетворення, й від цього часу зміна віровчення переставє інтерпретуватись як зрада, а відчуття гріху анігілюється. Стає можливим компроміс і примирення як у думках, так і у діях. На цьому рівні можлива зміна вартостей на основі принципу престижності. Результатом процесу зживання стає поступове знедіяння цінності, втрата імперативності, аж до її повного зникнення із значущісного світу культури.

Цінність є предметом віри і як така не потребує свого раціонального обґрунтування. Останнє виявляється більш характерним для часу формування чи руйнування цінності, на межі зіткнення відмінних, часто ворожих одна одній значущостей. Ступінь раціоналізованості вартостей є пропорційним сумнівові в них, а отже — і втраті спонукуючої до дії сили. В цілому раціональність визначається ціннісною свідомістю лише в якості допоміжного, інструментального засобу, для аналізу вартості непридатного і в останньому випадку сприймається негативно. Носій такої свідомості прагне оберігаючої і конструюючої його смислосвіт правди як нераціональної, ціннісно-наповненої раціональності. Цінність набуває аксіоматичного характеру і сприймається як очевидна істина, начало і завершення процесу

думання, сумнів щодо неї не має влади і розумісться зайвим. Отже, переживання цінності як безумовної значущості того чи іншого феномену, визначає доволі невідворотну зумовлюючу дію на спрямованість та форму вияву соціальної дії. А оскільки культура існує як ціннісна єдність, то очевидною виглядає культурна зумовленість актуалізуючої ціннісне смислове відношення соціальної дії.

Це ж можна сказати і про традиційну та афективну соціальні дії. У своєму предметному аспекті традиція має розглядатись як певним способом трансльований елемент культури, а оскільки останній є приналежним до світу культури лише доти, доки є наділеним певною значущістю, то — і як певним чином трансльовану цінність. При такому вартісному підході до досліджуваного феномену стають зрозумілими особливості переживання традиції (персональна заангажованість, емоційність тощо) та долається доволі поширена інтерпретація феномену як чогось такого, що просто дане людині і що може бути сприйнятим чи відкинутим на свій розсуд.

Відштовхуючись від описаного в попередньому параграфі характеру переживання самої вартості (її безумовність та персональність, що зумовлює сприйняття загрози для цінності як загрози самому суб'єктові значущості), можна зробити висновок про те, що смислоутворюючими компонентами афективної соціальної дії є вартості. Це є свосхідний протест або ж бурхлива та яскраво виражена підтримка, спровокована неочікуваною дією суб'єкта трансакції. Це нестримний порив до утвердження такого порядку речей, який би узгоджувався із власними вартостями — хоча б через руйнування всього, що такому порядку суперечить. Коли традиційна та афективна соціальні дії виділяють в окремі типи, то переважно для того, аби звернути увагу

на особливості протікання самої дії та виявлення ступеню її усвідомленості й раціоналізованості. В аспекті змістовому їх не варто вирізняти, оскільки основу їх соціальної співвіднесеності складають вартості.

Третій розділ дисертаційної праці “Цивілізація: раціональна соціальна дія” присвячено означенню поняття цивілізації та дослідженню раціональної соціальної дії на предмет укоріненості в культурі.

Природа не є даною людині безпосередньо недоторканою. Все є певною мірою змінним: наділеним смыслом. Постійною антитезою культурі є світ некультури — природи, а не привнесений світ цивілізації. Тоді часто означується термінами “культура” та “цивілізація” суперечність виглядає явищем внутрікультурним, а застосування даних слів — доволі умовним.

Така суперечність може бути інтерпретована смысловою, тобто — ціннісною. Тут не може йти мова про конфлікт між відмінними за своїм походженням смыслоутвореннями (“своїми” та “чужими”). Адже в такому випадку можна буде говорити лише про міжкультурний конфлікт. Про описану суперечність слід говорити як про конфлікт між відмінними за способом переживання смыслоутвореннями.

За способом переживання можна виділити два типи культур-смыслів: безумовні (яким було дано опис у другому розділі) та умовні. Останні за специфікою свого переживання є протилежні попереднім. З певних причин не набувши або ж позбувшись безумовного статусу, такі вартості втримуються у видноколі культури тільки завдяки їхньому постійному раціоналізуванню в перспективі їхньої доцільності, каузальності та функціональності. Їхнє право на існування мусить бути доведеним. Із цією суперечністю автор і ототожнює суперечність між культурою і

цивілізацією. В такому випадку поняття цивілізації буде охоплювати собою раціональні та раціоналізовані культурсмисли.

Така інтерпретація цивілізації узгоджується із негативними та позитивними оцінками феномену. Аби перетворитись у предмет раціональної рефлексії, невиразна, несхопна, постійно зникаюча в нескінченності безумовність мусить бути вилученою із тієї невизначеності і наближеною так, аби стати більш виразною, а отже — придатнішою для вимірювання та зворотнього моделювання. Це є завжди відчайдушною, прометеївською претензією на богоподібність. Врешті складає інтенціональну основу феномену цивілізації як стремління до перевпорядкування наперед заданого світу на основі раціональності, яке, втім, неодмінно наштовхується на невсесильність розуму. Символом феномену можна вважати конструювання зіккурату, що провокує як захоплення, так і страх та обурення одночасно; але неодмінно завершується розчаруванням та кризою.

Така інтерпретація цивілізації також узгоджується із поширеним у літературі, присвяченій вивченню феномену, пафосом долання "стихії емоцій". Адже через раціоналізування цінностей, а отже — її редукування із рівня безумовного на рівень умовного, знімається інтенсивність її переживання, відбувається апатизація значущості. Із цього моменту розпочинається сходження вартості в її культурне небуття. Відтепер вона може бути узгодженою, примиреною, обміняною та, врешті, — загубленою. Така вартість більше не викликає щодо себе відчуття захоплення, не провокує самопосягати. Відношення між людьми стає все більш формально-правовим, а соціальна взаємодія зводиться до звично-механічного виконання обов'язку. Таким чином, значущість втрачає свою спонукаючу силу.

Тенденція до зростання ролі раціональності у всіх сферах суспільного життя, при якій все менше вірять в цінності, сприймається сучасною людиною як очевидна. Світ “розчаклюється”, а суспільство стає “цинічним”. Це стає підставою для інтерпретації раціональної (цивілізаційної) соціальної дії як позбавленої укоріненості в культурі та тих чи інших моделей соціального співжиття — як універсальних.

У своєму чистому (ідеалізованому) вигляді раціональність переживається як єдиний засіб досягнення адекватного даності знання. Розумність інтерпретується як синонім істинності і протиставляється нерозумності — синонімові неістинності і помилковості. А з цього слідує висновок про загальнообов’язковість та універсальність раціонально сконструйованих смислів та вмотивованих ними соціальних дій. Подолання всього партикулярного, культурно-специфічного визнається історично кінцевим. Переконавання в можливості існування вільного від упереджень та культури розуму, виявляється одним з наріжних каменів ідеології раціоналізму. Через те суб’єкт раціональності сприймається у вартісно-культурному середовищі як чужинець.

Але раціоналізуючий суб’єкт, конфронтуючи із безумовністю цінностей та вірячи в можливість повної десуб’єктивації та декультуризації пізнання, не зауважує суперечності, якої неможливо уникнути при такому істиннісному переживанні раціональності: йдеться про реальну нездоланність суб’єктивно-культурної переобтяженості. Визнаючи реальність нескінченності, ми мусимо постулювати і нескінченність смислового поля. А перебуваючи у такому смисловому полі і намагаючись раціоналізувати певний безумовний культурсмісл, суб’єкт такої раціоналізації мусить спочатку піддати сумнівові та обумовити інші, з допомогою яких стане можливим мислення попереднього,

Але в такому випадку ланцюг переобумовлень з необхідністю поглинатиметься невизначеністю хибної безконечності. Для розриву цього континууму необхідним стає допущення моменту безумовності в смислове поле умовності. А джерелом таких безумовностей може стати “власний” культурний контекст. В іншому випадку така цінність не могла б існувати як безумовна, провокувала б щодо себе намагання опротестування і мусіла піддатись обумовлюванню через свою раціоналізацію. Таким чином, чужинець віднаходить свою батьківщину, а вигнанець — притулок.

Безконечності світобудови має відповідати безмежність інтерпретацій: будь-яке універсалізуюче раціональне твердження може бути опротестованим і водночас мусить бути віднайдене місце для кожної гадки, незалежно від способу її творення та існування. Це підводить до думки про рівноважливність культур усіх соціальних верств та етносів, кожна з яких репрезентує собою унікальну можливість оригінальної перспективи, а звідти — і розширення смислового поля Всесвіту, що постає єдністю інтерпретацій.

Кожна специфічна культура саме завдяки укоріненості в суб'єктивному світі безумовних вартостей є джерелом фальсифікацій для раціонального, укоріненого у смислового контексті іншої культури та релятивізації Універсуму, що створює умови для побудови більш загальної концепції.

Таким чином, спроби вичерпної десуб'єктивізації та декультуризації раціональності та нею зорієнтованої соціальної дії виглядають недосяжними. Тоді будь-яка раціонально сконструйована модель завжди нестиме в собі печать суб'єктивно-культурної специфічності і, універсалізуючись, дисонуватиме із дійсністю. Це спроба охоплення світу єдиним смисловим полем, тоб-

то — спроба підкорення однією культурою інших. Все це видає в раціональному його ціннісне наповнення. А це провокує спротив супроти раціонального у суб'єктів відмінних культурсми-лів.

Регіоналізація раціонального та його релятивізація може ви-явитись згубною для нього. Але ця загроза є реальною доти, доки є відсутнім намагання інтеграції цих раціональних смислів, а отже і намагання взаємного визнання їхнього вартісно-аксіо-матичного смислового навантаження. Якщо того не стається, то цивілізація неухильно рухається до тоталітаризму та насилля. Таким чином, “розчакловування” світу виявляється ще глибо-шим його “зачакловуванням”, а “цинізм” — односторонньо не-терпимим. Протилежний вибір — витіснення раціональних ком-понентів з культури, врешті, обертається тими ж наслідками.

Визнання суб'єктивної, соціокультурної укоріненості раціо-нального та цивілізаційної соціальної дії ще не означає зняття небезпеки самоуніверсалізації. Важливою є відмова від істиннісного переживання раціональності, що і є однією з при-чин тенденції до універсалізації. Насамперед мусить бути ви-елімінованим імпліцитно присутнє відчуття принципової досяж-ності вичерпно-адекватного пізнання дійсності. Лише тоді змо-же утвердитись переконання в нездоланності суб'єктивно-куль-турної специфічності цивілізаційної соціальної дії та заснованої на ній моделі соціуму. Тоді “істина” перетворюється в недосяж-ну ціль, а дійсність стає сферою “правд”. Раціональність мусить переживатись як певний пафос, стремління, а не стан. Несхопна вичерпно життєвість має бути допущеною в сферу розуму як запорука незакостенілості та креативності. Таким чином, розум мусить визнати рятівну для універсуму та й самої раціональності необхідність їх компрометації та партикулярної деструкції.

У Заключенні узагальнено основні підсумки дисертаційного дослідження, визначаються його перспективні напрямки, що вимагають своєї подальшої розробки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ ВІДОБРАЖЕНО У ТАКИХ ПУБЛІКАЦІЯХ АВТОРА:

1. Фешовець О. В. Марксизм і християнство: повертаючись до діалогу між Ісусом і Вараввою //Церква і соціальні проблеми. Енцикліка "Сотий рік".— Львів, 1993.— С. 212—217;

2. Фешовець О. В. Дещо про походження ірраціоналізму Дмитра Донцова //Науковий Збірник УВУ. Т. 17.— Мюнхен-Львів, 1995.— С. 227—230;

3. Фешовець О. В. Ідея громадянського суспільства у культурологічній перспективі //Вісник Львівського університету. Вип. 32.— Львів, 1995.— С. 51—56;

4. Фешовець О. В. Регіоналізація філософії: віднайдення перспективи //Дмитро Чижевський. Фундатор історико-філософського українознавства.— Львів, 1996.— С. 82—85.

Фешовец О. В.

Социальное действие в контексте культуры.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.03— социальная философия и философия истории. Львовский госуниверситет им. И. Франко. Львов, 1996.

В диссертации анализируется влияние культуры на социальное действие. Определяется содержание понятий социального действия, культуры и цивилизации. На основании описания особенностей переживания ценности и рациональности их субъектом вскрываются механизмы влияния культуры на социальное поведение человека и делается вывод о невозможности преодоления этого влияния.

Feshovets O.V.

Social Action in the Context of Culture.

Dissertation for a Candidate of Philosophical Sciences Degree on speciality 09.00.03.-Social Philosophy and Philosophy of History. Lviv State University named after Ivan Franko, Lviv, 1996.

The problem of the cultural influence on social action is being analysed in the dissertation. The essence of such notions as Social Action, Culture and Civilization is being defined. On the basis of the description of peculiarities of experiencing values and rationality by their subject the mechanisms of the cultural influence on human social behaviour is demonstrated and the conclusion about impossibility to avoid this influence is drawn.

Ключові слова: соціальна дія, смисл, цінність, переживання, культура, цивілізація, раціональне.

Підписано до друку **25.11.96**. . Формат 60x84/16. Папір друк. №1. Друк.
офсетн. Умовн.фарбо-відб. 1,5. Обл.вид.арк. 1,6. Тираж 100. Зам. **300**.
Машинно-офсетна лабораторія Львівського університету
ім. Івана Франка. 290602 Львів, вул. Університетська.

He. 20. 233

437757

AB 36.333